

Максим Яременко

АРХИЄРЕЙСЬКІ ГРАМОТИ XVI–XVIII ст. З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Донині рукописні колекції українських музеїв, навіть великих, достатньо малознані й не вповні використовуються науковцями. Серед комплексу причин – брак інформації про музейні фонди через відсутність звичних для дослідників, що працюють в архівах, організації документів та пофондових описів, неможливість постійного експонування (а відтак, оприлюднення) багатьох манускриптів, помилкову атрибуцію джерел тощо. Водночас українські музеї містять чимало цікавих домодерних документів. На це свого часу звернув увагу Ігор Скочилиас, опрацьовуючи, серед іншого, матеріали візитацій у музейних колекціях Львова, Кам'янець-Подільського, Івано-Франківська¹.

У повідомленні зупинюся на 26 архисреїських грамотах, що зберігаються в Національному музеї історії України. Не претендую на те, що запропонований тут реєстр цих виявів волі вищої духовної влади з приводу різних питань церковного життя (господарських, адміністративних, кадрових тощо) вичерпний. Більшість актів, про які мова, – оригінали (15 одиниць), а також копії (11 листів) документів XVI, XVII та XVIII ст. (4, 5 та 17 відповідно). Серед них 23 грамоти видали православні, а 3 – унійні владиками. Щоправда, один з єрархів – «православний єпископ луцький, острозький і переяславський, прототроній адміністратор митрополії Київської» Кирило Шумлянський – здійснив конфесійну конверсію з унії. Серед 26 документів переважають акти київських митрополитів: 21 одиниця десяти православних та унійних архисреїв. Решту грамот видали два перемишльські та два переяславські єпископи, а також карловацький митрополит.

¹ І. Скочилиас. *Генеральні візитації Київської Унійної митрополії XVII–XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія*, т. 2: *Протоколи генеральних візитацій*. Львів: Видавництво УКУ 2004, с. XXXVII–XLVIII, LX–CXXI, 479–480. Проте увага дослідника до музейних фондів не вичерпувалася лише цими музеями та тільки візитаційними матеріалами.

Владичі грамоти були відомі ще в середньовічній Русі². Поняття «грамота» достатньо містке і в давньоруський час маркувало актові джерела із широкими жанровими різноманітністю та змістом³. На позначення письмового юридичного документа цей термін побутував і в словнику староукраїнської мови пізнього Середньовіччя⁴.

Якщо застосовувати стандартизовані класифікатори, то грамоти руських архиєреїв ранньомодерного часу – офіційно-ділові директивно-розпорядчі документи (з огляду на це тут не згадую відомі мені митрополічі дарчі з музейної колекції, що їх трактують як приватно-правові, а не публічно-правові акти). Зауважу, що згадані ранньомодерні джерела церковного походження, навіть XVIII ст., мало вивчені в українській дипломатиці. Наприклад, у виданні, що характеризує документацію Гетьманщини, про них взагалі не згадано⁵. Достатньо часто у текстах самих владичих актів термін «грамота» не вживається, натомість фігурують поняття «лист» чи «писаніє», що так само побутували вже в староукраїнській юридичній мові XIV–XVI ст.; «лист» позначав достатньо широке коло документації, зокрема, виступав синонімом до «грамоти»⁶.

Перелік актів, що його публікую, для зручності характеристики умовно поділю на три групи. Перша – це копії архиєрейських грамот середини XVI – початку XVIII ст. із рукописної книги Києво-Видубицького монастиря XVIII ст.⁷ Вона збереглася в оригінальній оправі, обтягненій нині коричневою, а початково, вочевидь, червоного кольору шкірою із тисненням по периметру на верхній і нижній кришці. На арк. I вміщено оригінальний заголовок – «Права на грунта округь самого мнстра Выдуцицкогo оd кнзей російских наданые и од королей полскихъ зтверждение и премоцнѣйшими грамотами црскими укрѣпленные. А именно Звѣринецъ, до которого належить Неводничое з гребелками, Либедъ з млынами и цегелнами перевозъ на Либеди»⁸.

² Л. В. Черепнин. *Русские феодальные архивы XIV–XV веков*, ч. 2. Москва: Издательство Академии наук СССР 1951, с. 112–115.

³ С. М. Каштанов. *Русская дипломатика*. Москва: «Высшая школа» 1988, с. 150–151.

⁴ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, т. 1 (А–М) / уклад. Д. Г. Гринчишин та ін. Київ: Наукова думка 1977, с. 260А.

⁵ *Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.*: Зб. документів / упоряд. В. Й. Горобець. Київ: Наукова думка 1993, с. 32, 35–36.

⁶ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, т. 1, с. 547–549; *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, т. 2 (Н–Ө) / уклад. І. М. Керницький та ін. Київ: Наукова думка 1978, с. 146–147.

⁷ НМІУ, Рд-8832.

⁸ Укладання копієчних книг монастирями – це ще середньовічна практика. Якщо брати приклад краще збережених архівів російських чернечих осередків, то там не пізніше

Цей копіарій написано переважно каліграфічним скорописом із виконаними імітацією під напівустав заголовками та червоного кольору заголовними літерами. Лише кілька аркушів записано іншим біглим скорописом другої половини XVIII ст. Останній документ із книги зафіксовано на арк. 204 зв. (пагінація оригінальна). Потім йде ще кілька нумерованих і порожніх аркушів (до арк. 206) і далі – цікава вставка про інші книги-копіарії Видубицького монастиря (до цієї інформації повернуся згодом). Усього у збірнику було 209 аркушів, проте арк. 29–30 відсутні. Вірогідно, що нині непідшитий, вставлений окремо наприкінці книги аркуш із текстом та пошкодженими берегами – це і є арк. 29, що випав зі свого місця. У манускрипті копії документів згруповано за тематичними рубриками, всередині яких трапляються окремі порожні аркуші. Коли і як копіарій потрапив до історичного музею – невідомо, в обліковій документації лише зазначено, що він «из старых музейных фондов»⁹. Так характеризують ті музейні предмети, чия історія невідома і котрі, як припускають, стали частиною колекції ще до Другої світової війни – з того часу маємо вельми уривчасту документацію. На облік у групі рукописних документів книгу взято аж у грудні 1986 р., причому без вказівки про її попередню долю¹⁰. Проте нотатка на звороті нижньої палітурки – «ОФ-424» – підказує, що збірник був частиною обмінного фонду, найвірогідніше, саме історичного музею.

Сучасним дослідникам, котрі цікавляться документальною спадщиною Видубицької обителі, ця книга невідома. Упорядники збірника документів, в основу якого ліг інший копіарій монастиря, твердять, що опублікований ними – це єдина znana книга такого типу¹¹. Втім, існування музейного примірника заперечує це припущення. До того ж, на його останніх нумерованих аркушах чітко зазначено почерком другої половини XVIII ст., що «книгъ копѣй з крѣпостей выписаннихъ» в обителі є кілька: власне, та, у якій наприкінці вміщено цю нотатку (із музейної колекції), та ще дев'ять інших¹². Та й в історіографії зауважено низку видубицьких копіаріїв. Так, про ці збірники як одне із джерел досліджень Степана Голубева, згадує

XV ст. практикували створення копій грамот, зокрема митрополичих (М. Н. Тихомиров. *Источниковедение истории СССР с древнейших времен до конца XVIII в.*, т. 1. Москва: Государственное социально-экономическое издательство 1940, с. 114, 117–118).

⁹ НМІУ, Рд-8832.

¹⁰ НМІУ, Акт прийому № 3580 від 1. 12.1986; Книга вступу, т. 20, №№ 18425–19853 (6.01.1986–23.12.1986), арк. 82 зв.–83.

¹¹ Ю. Мицик, прот. Вступ // *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря в Києві XVII–XVIII ст.* / упоряд. прот. Юрій Мицик та ін. Київ: Видавничий відділ УПЦ КП 2017, с. 26.

¹² НМІУ, Рд-8832, арк. 207–209 зв. н/н.

у студії про нього Василь Ульяновський¹³. Він також ще в 2007 році опублікував коротку, раніше невидану історію Видубицької обителі Голубєва, в якій той щедро покликається на «Актові книги» під різними номерами: першим, сьомим, дев'ятим. Із них автор залучає саме інформацію про надання, підтвердження права на маєтності тощо¹⁴. Тож твердження про унікальність єдиної відомої упорядникам сучасного збірника видубицьких документів копійної книги, яку вони опублікували, слід трактувати як певне непорозуміння.

Якщо порівняти інформацію з дослідження Голубєва, що супроводжуються примітками із зазначенням сторінок, із відповідними аркушами копійної книги з музейної колекції, то легко зрозуміти, що це той манускрипт, котрий Голубєв називає «Актовая книга Выдубицкого монастыря. – № 1» і неодноразово цитує¹⁵. До того ж, на одному з аркушів музейного копіарію, на нижньому полі, почерком, що нагадує руку історика, є нотатка олівцем, котра вказує на порівняння ним різних манускриптів: «съ этого листа до конца отдѣла въ той книгѣ нѣтъ»¹⁶. Інші сліди дослідницького опрацювання (підрахунки-переведення на полях дат від створення світу на літочислення від Різдва) теж належать Степану Тимофійовичу.

Як гіпотезу можна припустити, що збірник потрапив до музейних фондів саме з кабінету Голубєва (ймовірно, через інші інституції, не безпосередньо), а не після націоналізації архіву Видубицького монастиря (у другому випадку документи забирали до архівів). Історик достатньо тривалий час працював із видубицькими рукописами. Ба більше, здобув славу науковця, що привласнював документи обителі. Щоправда, Василь Ульяновський скептично оцінює цю інформацію, хоч і не заперечує, що той був багаторічним боржником кількох бібліотек¹⁷. У 1919–1920 рр. книгозбірню та архів Голубєва придбала Українська Академія наук для своєї бібліотеки¹⁸. Утім, слідів перебування копійного манускрипта у її фондах (відповідних штампів абощо) немає. Можливо, під час достатньо тривалого переходу

¹³ В. І. Ульяновський. *Двічі професор: Степан Голубєв в університетському та академічному контекстах*. Київ: НКПІКЗ, «Фенікс» 2007, с. 266.

¹⁴ С. Т. Голубєв. *История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря* // В. І. Ульяновський. *Двічі професор*, с. 286–287.

¹⁵ Пор., наприклад: НМІУ, Рд-8832, арк. 1 зв. і С. Т. Голубєв. *История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря*, с. 281, прим. 1 (Голубєв лише дещо неточно вказав «с. 1», а треба «арк. 1 зв.»); арк. 126 зв. і С. Т. Голубєв. *История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря*, с. 280, прим. 3.

¹⁶ НМІУ, Рд-8832, арк. 25.

¹⁷ В. І. Ульяновський. *Двічі професор*, с. 211.

¹⁸ Там само, с. 178–183.

колекції дослідника до УАН після його смерті цей рукопис й опинився в музейних фондах. Утім, таке припущення потребує додаткових доказів.

Переписані, переважно каліграфічно, у книгу акти потім звіряли три видубицькі ченці, про що зроблено численні записи на полях різних аркушів: «с подлѣннымъ сводиль ієродіакон Гавріиль», «С подлиними сводиль ієромонах Іларіонъ» чи «свидѣтелствоваль» ієродиякон «Выкторъ»¹⁹. Ці вказівки стають вельми цінними для з'ясування часу створення збірника. До речі, у щойно згаданій майже повністю опублікованій іншій видубицькій копійній книзі так само згадано єромонахів Іларіона та Віктора, які «сводили» тексти. Проте упорядники видання датують укладання цієї видубицької збірки 1750–1760-ми роками – на основі почерків та згадки про дату укладання одного з екстрактів копій, а не за інформацією про ченців²⁰. Звернімося, все ж, до трьох згаданих у музейному манускрипті монахів.

Поіменно точно ідентифікувати склад видубицької братії за ціле XVIII ст. неможливо – через брак відповідних джерел. Утім, маємо важливу підказку: слід з'ясувати, коли в обителі одночасно перебували особи із трьома згаданими іменами (адже ці ченці звіряли акти не один за одним, їхні імена стоять під ними впереміш). Напевно відомо, що між 31-м грудня 1760 р. та 24-м січня 1766 р. у Видубицькому монастирі саме в сані єродиякона мешкав Гавріїл Сорокопович. Цей міщанський син народився бл. 1732 р. у Слуцьку, де й отримав постриг у 1757 р.; у Видубицькій обителі мешкав від червня 1759 р., а від січня 1766 р. вже мав сан єромонаха. За весь час у київському монастирі він виконував, серед інших, функції, що мають стосунок до економіки та документів: був і ключником, і економом, а його, мабуть, остання сфера відповідальності – скарбник²¹. Гавріїл помер 17 вересня 1773 р.²² Додаткової певності в тому, що це саме він звіряв переписані копії актів, додає інформація про освіту: чернець був навчений лише «руської грамоти»²³. Саме тому, вочевидь, у копійній книзі під актами латинкою його ім'я не зазначено жодного разу. Іншомовні (а також частину кириличних) тексти звіряли два інші ченці – Іларіон та Віктор²⁴.

У той час, коли у Видубицькому монастирі був єродияконом Гавріїл, там само зафіксовано і єродиякона Віктора Кумовця, висвяченого в цей сан 6 вересня 1761 р. у 26-літньому віці. Він постригся в цій самій обителі у 1760 р., а 1 вересня 1767 р. став єромонахом. Віктор, посполитий із річпосполитських

¹⁹ Див., наприклад: НМІУ, Рд-8832, арк. 1 зв., 3–3 зв., 188 зв.–189 зв.

²⁰ Ю. Мицик, прот. Вступ, с. 26.

²¹ ЦДАК, ф. 127, оп. 1020, спр. 4232, арк. 13.

²² Там само, ф. 130, оп. 1, спр. 374 а, арк. 15.

²³ Там само, ф. 127, оп. 1020, спр. 4232, арк. 13.

²⁴ Див., наприклад: НМІУ, Рд-8832, арк. 12–12 зв., 22–22 зв., 31–35, 37–37 зв., 45, 188 зв.–189 зв., 204.

теренів, якнайкраще годився для звірки польськомовних із латинськими вкрапленнями текстів, адже навчався в Київській академії аж до філософії включно. До того ж, чернець не лише виконував низку економічних послугів, а й не пізніше 1772 р. став монастирським представником у Глухові в Малоросійській колегії та Генеральному суді²⁵.

Відомо також, що 13 квітня 1767 р. у віці 83 років помер видубицький єромонах Іларіон. За монастирськими звітами наступних років знаємо, що на 1772 р. у складі братії іншого єромонаха Іларіона не було, а від 1769 р. до 1772 р. жоден Іларіон не вибув (не помер, не втік і не був переведений із монастиря)²⁶. Тож навряд чи рукописну копію книгу звіряв якийсь інший чернець з таким ім'ям після 1767 р. Якийсь єромонах Іларіон точно належав до видубицької братії у 1763 р. та на січень 1764 р. (серед восьми ченців-священників він значиться третім – після намісника й еклесіарха, а отже в монастирській єрархії посідав не останнє місце)²⁷. Найвірогідніше, це саме той чернець, котрий помер у 1767 р., а не інший, який з'явився після 1764 р.

Такий збіг – одночасна фіксація в монастирі трьох ченців, котрі залишили автографи у копійній книзі, – вельми вірогідна підстава датувати час її укладення. Складно встановити, чи були такі збіги раніше. Наприклад, на 1746 р. у Видубицькій обителі жив городничий єромонах Іларіон Ніколаєв, але жодного ченця Гавриїла або Віктора не значилося²⁸. Та й не варто шукати трьох згаданих осіб занадто глибоко в першій половині XVIII ст., адже характер їхнього скоропису достатньо впевнено вказує на його датування серединою – другою половиною XVIII ст. Отож, виходячи з наведених даних про трьох іноків, які «сводили» копії, – Гавриїла та Віктора в сані єродияконів (31 грудня 1760 – 24 січня 1766 рр. та 6 вересня 1761 – 1 вересня 1767 рр. відповідно) та єромонаха Гавриїла (не пізніше 1763 – 13 квітня 1767 рр.) – можемо датувати укладення книги першою половиною – серединою 1760-х рр.: до січня 1766 р. і не раніше вересня 1761 р. чи й пізніше. Якщо навіть припустити, що ці три монахи працювали не водночас, а з різницею в кілька місяців чи років (останнє видається занадто нереальним), то все одно укладення копіарію датовано 1760-ми рр. (не пізніше 1767 р.). Принагідно зверну увагу на цей факт, адже він спростовує припущення Василя Ульяновського про виключну роль видубицького ігумена Якова Воронковського (1 квітня 1767 – 15 березня 1774 рр.) у здійсненні нібито «неймовірної як на той час акції»: організації копіювання

²⁵ ЦДІАК, ф. 130, оп. 1, спр. 374 а, арк. 16–16 зв.

²⁶ Там само, спр. 200, арк. 2 зв.–3, 5, 8, 10.

²⁷ Там само, оп. 2, спр. 244, арк. 1.

²⁸ Там само, оп. 1, спр. 29, арк. 2 зв.–3.

документів на володіння в різних інституціях, а потім особистому перегляді, сортуванні матеріалів по книгах-збірниках, а відтак – створенні та впорядкуванні монастирського архіву²⁹. Як бачимо, створення копіарію почалося в обителі ще до його настоятельства, що й не дивно, адже в «повітрі» вже виразно витав дух секуляризації, щойно проведеної в російських єпархіях, і юридичну «зброю» слід було тримати напоготові не лише через поточні судові суперечки за ґрунти з конкурентами. Тож Яків лише продовжив цю справу і надавав їй, очевидно, серйозної ваги. Принаймні, збірники копій актів він зберігав у себе в келії, а серед трьох із них, оправлених у червону шкіру, один, напевне, був той, що зараз перебуває в музейній колекції, – хай і за вельми загальним описом, це доволі впевнено можна припустити³⁰.

Окремі тексти видубицьких копій архиєрейських грамот достатньо добре відомі чи через репліки в дослідженнях про цей монастир, чи, як у випадку листа Іллі Кучі (№ 2 у переліку), через публікацію³¹. Також принаймні частина оригіналів грамот (№ 2, 4, 6), що їхні копії записано до книги, було передано з видубицького архіву після секуляризації 1786 р. до Київської казенної палати, де вони й зберігалися до 1837 р. Згодом оригінальні акти разом із документами інших монастирів було передано до бібліотеки Київської духовної академії³², а вже після встановлення радянської влади вони, зрештою, опинилися в бібліотеці при Академії наук (нині – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Коли в 1760-х рр. у Видубицькому монастирі укладали копійний збірник, що нині зберігається в Національному музеї історії України, то більшість внесених у нього актів було записано із досить інформативними заголовками. Публікуючи реєстр грамот, я зберігаю ці своєрідні регести XVIII ст., лише доповнюю їх (за потреби) вказівками на дату та місце видання й окремими деталями щодо змісту документів (ці фрагменти наведено у квадратних дужках)³³.

²⁹ В. І. Ульяновський. Недооцінений софіянин: інтелектуал й історик Київської митрополії ігумен Іаков Воронковський // *Іаков Воронковський (1726–1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів* / упоряд. та автор передмови В. І. Ульяновський. Київ: Видавничий дім «АркЕк» 2021, с. 48–49.

³⁰ *Іаков Воронковський (1726–1774)*, с. 177.

³¹ Оpubліковано: Акты ЗР, т. 3. Санктпетербург 1848, с. 211, № 83.

³² *Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии*, вип. 1 / упоряд. Н. Петровъ. Київ 1875, с. 160, 183–184.

³³ Зберігаючи заголовки XVIII ст., залишаю відсутні в сучасній українській абетці кириличні літери, а також оригінальну пунктуацію і скорочення; надрядкові літери вношу в рядок, виділяючи курсивом. Втрачений текст позначено «[...]», а коментарі до цих фрагментів наведено у примітках. Велику і малу літери вжито за сучасними правописними правилами.

Друга умовна група грамот – це окремі оригінальні документи, історію включення котрих до колекції НМІУ детально не відображено в сучасній музейній обліковій документації. Так, пергаментний великоформатний (59×69 см) лист Лева Шлюбич-Заленського 1702 р. (№ 10), зміст якого не зовсім коректно передано в інвентарній книзі (там замість «Шлюбич» указано «Шлюбін», а Діонісія поіменовано не овруцьким, а «жабокрицьким» архимандритом), був уже в зібранні рукописних документів Центрального історичного музею (1935–1941)³⁴. Схожа ситуація і з паперовим актом владики Кирила Шумлянського 1719 р. (№ 12): по-перше, його помилково обліковано як грамоту про висвячення на диякона і вкрай невдало, хоча й обережно, датовано чомусь 1691 р. («1691 р. (?)»); по-друге, інформація про перебування артефакту у фондах не сягає часу, давнішого за функціонування Центрального історичного музею³⁵. До речі, у спеціальній розвідці про Кирила Шумлянського Ігор Скочиляс, згадуючи про десятки рукопокладених владикою священників та наводячи інформацію про кілька його номінаційних (ставлених) грамот, про цю з НМІУ не згадує³⁶. Це добре підтвердження того, що документ залишається маловідомим дослідникам.

Уже в другій половині 1930-х рр. у музеї зберігалася грамота перемишльського єпископа Єроніма Устрицького 1736 р. (№ 13), що її, попри пряму чітку вказівку в тексті, помилково датовано 1636 р. та зміст якої передано в інвентарях занадто загально – «про заміщення вакантних духовних посад»³⁷. А от про раніший час надходження до фондів листа карловацького митрополита Арсенія IV 1742 р. (№ 15) дає підстави висновувати помітка олівцем в інвентарній книзі – «над. у жовт 1925 рр»³⁸. Найлаконічніше та найменш конкретно в обліковій документації згадано про історію грамоти переяславського єпископа Іларіона Кондратковського 1778 р. (№ 26) – вона у НМІУ «з старих музейних фондів». При цьому при інвентаризації некоректно передано зміст документа, а Іларіона названо «Маріоном»³⁹.

Як бачимо, ці розрізнені оригінальні акти XVIII ст. точно потрапили до музею ще в перші десятиліття його історії, і логічно припустити, що не як

³⁴ НМІУ, Інвентарна книга. Рукописні документи Київського історичного музею. 17.03.1948–10.11.1954. №№ 1–900, арк. 28.

³⁵ Там само, арк. 5.

³⁶ І. Скочиляс. Кирило (Шумлянський, бл. 1668 – 30. XI. 1726), унійний єпископ луцький і православний владики переяславський // *Генеалогічні записки* 14 (2016) 25.

³⁷ НМІУ, Інвентарна книга. Рукописні документи Київського історичного музею. 17.03.1948–10.11.1954. №№ 1–900, арк. 7.

³⁸ Там само, арк. 10.

³⁹ НМІУ, Інвентарна книга. ДІМ УРСР [Рукописні документи]. 19.02.1982–16.06.1983. №№ 7614–7800, арк. 12.

єдиний комплекс (наприклад, унаслідок якоїсь однієї експедиції чи придбання), а кожна окремо в різний час. Недосконала атрибуція цих цінних манускриптів досі стояла на заваді їх включенню до наукового обігу.

Зрештою, третя група архиєрейських грамот із колекції НМІУ – це оригінальні, за винятком одного, акти з підбірки 136 документів Роменської протопопії XVIII ст. Немає потреби детальніше зупинятися на їхній історії, адже про це детальніше йдеться в моїй окремій публікації, що супроводжується переліком усіх документів⁴⁰. Тут лише коротко нагадаю, що ці акти (включно з архиєрейськими) у 1920–1930-х рр. вивчав краєзнавець із Роменщини Сергій Козлов. Його репресовано та розстріляно в 1938 р. Особисті документи краєзнавця (переважно про службову діяльність) теж зберігаються у НМІУ. Свого часу їх намагалися оформити в окремий фонд, але так і не завершили цього. На обкладинці однієї з таких упорядкованих справ цієї колекції записано, що документи передано до історичного музею з Ромен: «получено от Стрелец М. С. в июне 1989 г.»⁴¹. Найвірогідніше, тоді ж до музейної колекції потрапили й документи протопопії XVIII ст., що до останнього часу не вивчалися. Оскільки Козлов цікавився, зокрема, історією населених пунктів, то й зміст митрополичих грамот достатньо типовий – вони стосуються тих чи тих парафіяльних храмів Роменщини.

Як бачимо, лівова частка архиєрейських грамот, що їх реєстр наводжу далі, ніколи не експонувалася, довгий час не вивчалася та маловідома сучасним дослідникам.

Реєстр архиєрейських грамот XVI–XVIII ст.⁴²

№ 1. 1559 р., серпня 21. Новогрудок. – «Листъ упоминаемый от его мл: отца Силвестра митрополиты кievского до отца Ілариона архимандриты печерского, абы печерскіе [ченці] до монастыра Видубицкого давали половину розмѣру з млына за чотири дворища въ вѣчност вымѣнаго». Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 14–14 зв.).

№ 2. 1577 р., липня 6. Новогрудок. – «Лист преосщного митрополиты кievского Іліи Кучи которим позв[...].]лает⁴³ прещщный пну Богушу [«Гулкевичу Глебовскому»] намѣснику своему софейскому добра

⁴⁰ М. Яременко. Фрагмент архіву Роменської протопопії в колекції Національного музею історії України: подокументний опис // *В орбіті християнської культури: Науковий збірник* / за ред. І. Сковчиляса та М. Яременка. Львів: УКУ 2020, с. 239–272.

⁴¹ Архів НМІУ, ф. 7, оп. 1, спр. 1.

⁴² У реєстрі зауважено про мову документів лише тоді, коли це не кириличний текст.

⁴³ Втрата паперу; очевидно, «позволяет».

Грамота київського митрополита Лева Шлюбич-Заленського, 15 березня 1702 р.

- [...]ные⁴⁴ Хилимоновщину и Багрѣновъ выкупити». Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 56 зв.–57 зв.).
- № 3. 1580 р., травня 30⁴⁵. *Новогрудок*. – «Лист прешшного митрополиты кievского Онисифора Петровича, которий позволаетъ тому жь Богушу намѣснику Софѣйскому Филимоновщину и Багрѣновъ выкупити». Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 57 зв.–58).
- № 4. 1585 р., травня 21. *Новогрудок*. – Лист київського митрополита Онисифора Петровича, яким він уповноважує київського софійського намісника пана Богуша Гулкевича Глебовського представляти його в земському суді у двох позовах проти зем'янина київського повіту Семена Рожновського за заволодіння нивою Видубицького монастиря Ховмицею над Десною та кривду свиноїдським підданним. Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 125 зв.–126).
- № 5. 1634 р., квітня 26. *Рута*. – «Лист концесь Велиамина Руцкого митрополиты кievського въ которомъ позволаетъ пну [Івану] Гаевскому, абы выкупилъ фолварокъ Багрѣновъ [над Дніпром] до митрополіи Кіевской належачи [у нащадків київського вїйта «Iwana Chilkiewicza»]». Полькою мовою з частиною руських підписів. Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 70).
- № 6. 1641 р., вересня 27. *Київ*. – «Аренда Петра Могилы мнстръ нашъ Видубицкий от унѣатовъ свободившого, на добра видубицькіе: до Видубичъ здавна належачіе именно на село Осокорки, на озерка з криницями, из сѣножатми, на Спасное над берегом Днѣпра противъ Либеди, и подле села Осокорков, на шинкъ въ селѣ Осокорках, и при березѣ на корчму. А озеро вступное усте речища от верха Днепра тут не арендуется, але мнстрви Видубицькому одставлено. Се Могила яко метрополит а не яко архимандрит арендует читай всю аренду и при концу аренды заруку зрозумѣй». Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 100–100 зв.).
- № 7. 1645 р., вересня 25. *Васильків*. – «Лист его м: Петра Могилы митрополита кievского, и архимандриты печерского, же за вѣдомостью ігумена видубицького Ігнатіа Оѣзновича сажавку ведле вонвозу Неводницького печерській засипали, аже сиплючи греблю грунт Сацка подданого видубицького сажавкою залили: Теды за тое вѣзамѣну дали Сацкови свой плаць Юсковский печерский». Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 2 зв.).

⁴⁴ Втрата паперу; вірогідно, «церковные».

⁴⁵ У тексті копії лист датовано 30-м травня, а в заголовку до нього – 13-м травня. Проте Микола Петров, описуючи оригінальні видубицькі документи (а цей лист, як і попередній, потрапив до бібліотеки Київської духовної академії), датує оригінал 30-м травня (*Описание рукописей церковно-археологического музея*, с. 183).

- № 8. 1662 р., березня 22. Дубно. – «Лист отца Прокопа Хмелевского епспа премислского, до отца Климентіа Старушича ігумена видуб: року ахѣв⁴⁶ писаній, же правъ видубицких не маєт, але видѣль их въ мнстру Ст: Троецком Виленскомъ». Польською мовою із вкрапленнями латини. Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 44 зв.–45).
- № 9. 1700 р., жовтня 16. Переяслав. – Грамота київського митрополита Варлаама Ясинського роменському протопопу з благословенням спорудити Вознесенську церкву під Ромнами. Фотокопія та машинописна копія 1920-х рр. (?) (ТКВ-19721/1, арк. 1).
- № 10. 1702 р., березня 15. Володимир. – Грамота київського унійного митрополита Лева Шлюбич-Заленського архимандриту Овруцького монастиря Діонісію Жабокрицькому про номінування його луцьким і острозьким єпископом по смерті Атанасія Шумлянського. Оригінал. Печатка в металевій кустодії. (Рд-99, арк. 1). На нижньому полі справа під зігнутим нижнім краєм грамоти нотатка: «Іоахимъ Корѣбъ Чинъ Стого Василія Великаго аріхидіаконъ, и протонотариушь метрополитанский».
- № 11. 1713 р., листопада 5. Київ. – «Лист митрополитанский [Йоасафа Кроковського] до сщеника ярославського [Олексія] щобы не до протопопы [козелецького] але до ігумена видубицького належал». Копія XVIII ст. (Рд-8832, арк. 172 зв.–173).
- № 12. 1719 р., травня 28. Переяслав. – Грамота переяславського єпископа, прототронія-адміністратора Київської митрополії Кирила Шумлянського Захарію Івановичу Додолі про номінування його вікарним священником до церкви архистратига Михаїла «въ городѣ Новосанжаровѣ». Оригінал. Печатка під паперовою кустодією. (Рд-17, арк. 1).
- № 13. 1736 р., січня 11. Святоспаський монастир. – Грамота унійного перемишльського єпископа Єроніма Устрицького про номінування Стефана Карпинця вікарієм пароха Василя церкви Архангела Михаїла у с. Тарнавка Сколівського намісництва. 1736 р. Польська і латинська мови. Оригінал. Печатка під паперовою витинанкою-кустодією. (Рд-26, арк. 1).
- № 14. 1740 р., липня 1. Київ. – Грамота київського митрополита Рафаїла Заборовського роменському протопопу Павлові Світу з благословенням спорудити церкву на честь вмч Варвари в маєтності графа Гаврила Івановича Головкіна слобідці Комличці Лубенського полку коштом тамтешніх мешканців. Оригінал. Слід від катедральної печатки. (ТКВ-19721/1, арк. 1).

⁴⁶ Виправлено з «ахов».

Воимъ Батемъ Сего Федора (мѣстнаго) и Митра Бердиша оу
принципату Сирійскому съзано, на шреніе и мата ради хв. доведе
мноо-озраженіа по благоустиямъ Бржемо Москоушеско, нароуи во
бдоспасателіи Грандъ Кіевъ нѣтъ презвѣсти,
Мого ради синаго Ево помянутати, али в Фурізато / слаза бдс. / всь
похрѣщаю ахемъ, и всякому Аногдну преторусенна помятати хв.
щемъ, сѣе ота и прохорѣт спосиъ, мано и ид похращати нѣсѣв
вснѣтато припятствія, али манаго похрѣща снмни всьма в ста
павлѣд ошѣв, ли на шреніи оубстоу свободно прохорѣти. Дано в Карло
васно наше седмидесяти 17 Маго, 1742 Гоуа.

Божіе Миліи, Прославленнй Архїєпископъ
Ленскій, и всьхъ Србоу, болгарьхъ, фалма
цїи, босни, албанїи, хорватскїи, помор
ошов-поль и дрїи, и всего Імперїи
Патріарха.

(Faint handwritten signature or text)

Грамота карловацького митрополита Арсенія IV, 11 травня 1742 р.

- № 15. 1742 р., травня 11. Сремські Карловці. – Грамота карловацького митрополита Арсенія IV («православный архієписк Пононій, всѣхъ сербовъ, болгаровъ, Далмаціи, Босны, Албаніи, Херцеговини, Поморі[...]»⁴⁷ обонъ-поль Дуная, и цѣлаго Іллувіка патріархъ») Федору Стефановичу для подорожі з монастиря Верднік у Сирмії (Сремі) до Києва на навчання іконопису. Оригінал. Воскова печатка. (Рд-37, арк. 1).
- № 16. 1748 р., червня 23. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням спорудити замість старої нову церкву Архангела Михаїла у с. Коровинцях. Оригінал. Залишки катедральної печатки. (ТКВ-19721/3, арк. 1–1 зв. н/н). Діловодний запис на 1 зв. н/н: «заложенна сентябра 1 д».
- № 17. 1750 р., травня 13. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням будувати новий Преображенський храм у с. Бобрик. Оригінал. Залишки катедральної печатки. (ТКВ 19721/4, арк. 4–5 зв. н/н).
- № 18. 1751 р., березня 2. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням перевезти з Ромнів у с. Процівку куплену дерев'яну «вакансову» церкву соборної роменської парафії і там закласти її в ім'я святих Петра й Павла. Оригінал. Залишки катедральної печатки. (ТКВ 19721/6, арк. 1–1 зв. н/н). Діловодний записи на арк. 1 зв. н/н: «Получена 1751 году іюня 27 д. Заложенна церковь процовская октября 24 д».
- № 19. 1751 р., червня 18. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням будувати в Ромнах цегляну Успенську церкву замість дерев'яної та дзвіницю при ній. Оригінал. Залишки катедральної печатки. (ТКВ 19721/7, арк. 7–7 зв.). Діловодний запис на нижньому полі арк. 7 зв. справа: «Получена іюня 27 д. 1751 году. Прописанная церковь заложена 1753 году іюня 2 дня».
- № 20. 1751 р., червня 18. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням спорудити на хорах роменської цегляної соборної церкви Зішестя Св. Духа вівтар на честь св. Варвари із престолом та іконостасом. Оригінал. Залишки катедральної печатки. (ТКВ 19721/7, арк. 9–9 зв., 11 зв.). Діловодний запис на нижньому полі арк. 9 зв. справа: «Получена 1751 году іюня 27 д.».

⁴⁷ Закрито печаткою.

Оуби́тно. Що́ вселюдське и Мѣстное Устроєно
 пои́ Церкви Прелевєно бѣло Старага сѣлоу Давидъ отомвѣ
 еношии́ Пондѣно, што́ оная́ цркви́ Ставъ пришла́ вираи́ по
 обвѣщаню, што́ еи́ иже́ иже́ нападъ не по мѣрѣно, што́ нашо
 тѣмъ и цркви́ обрѣстѣно шотлопоши, бои́ еи́ ои́, и затѣмъ в
 Мѣрѣнои́вѣ отомвѣ пришла́ обвѣщаню, лавъ Пастырєвѣ по
 завѣсно. Шо́во лавъ вселюдськѣ шотѣ оуби́тно бѣло при
 бослѣрѣ Благосини́ Цркви́нои́, и по снѣвѣ Ставои́ цркви́, дади
 и тѣмъ оуби́тно, бѣрѣно послѣвѣи́, рѣти́ ти́ еи́мъ,
 шо́во Пастырѣ́ поуби́тно, бѣрѣно Оуби́тно ивѣщаню и то
 шотѣ ивѣщаню Пастырѣ́, по снѣвѣ вселюдськѣ
 шотѣ еи́ сѣ ивѣщаню Пастырѣ́ прѣтѣрѣвѣ еи́в, бои́ сѣвѣ прѣтѣ
 пошѣ́ бои́ сѣвѣ обвѣщаню и вѣщаню шотѣно ивѣщаню
 ивѣщаню и лавъ Пастырѣ́, што́ Церкви Бѣгѣно бѣло ивѣщаню
 шотѣвѣ поуби́тно, и вѣщаню ивѣщаню ивѣщаню. По
 обвѣщаню ивѣщаню шотѣвѣ данѣ, и шотѣвѣ шотѣвѣ
 и шотѣвѣ шотѣвѣ шотѣвѣ 1757, Шо́во бѣло
 . 5. сѣвѣ,

Оби́тно именованнѣи́ Митрополита́ Тимофе́я

Шотѣвѣ Пастырѣ́, бѣрѣно шотѣвѣ шотѣвѣ шотѣвѣ
 шотѣвѣ шотѣвѣ шотѣвѣ 1757-года сѣвѣвѣ

Фрагмент грамоти київського митрополита Тимофія Щербацького, 5 серпня 1754 р.

- № 21. 1751 р., грудня 11. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням освятити новозбудовану церкву Преображення Господнього в с. Бобрик. Оригінал. Катедральна печатка під паперовою кустодією. (ТКВ 19721/8, арк. 1–1 зв. н/н). Діловодний запис на арк. 1 зв. н/н: «Получена 1751 году декабра 16 д.».
- № 22. 1751 р., грудня 15. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням спорудити у с. Лозова замість старої нову дерев'яну церкву з титулом св. Юрія Побідоносця. Оригінал. Залишки катедральної печатки. (ТКВ 19721/9, арк. 1–1 зв. н/н). Діловодний запис на арк. 1 зв. н/н: «Получена 1751 году декабра 23 д. По сей граматъ више писанная церковь Святогеоргиевская заложена априля 23 дня 1752 году».
- № 23. 1752 р., березня 15. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з дозволом розібрати стару і збудувати нову церкву св. Параскеви у с. Мокієвці. Оригінал. Катедральна печатка під паперовою кустодією. (ТКВ 19721/10, арк. 2–3 зв. н/н). Діловодні записи на арк. 3 н/н: «По сей граматъ више писанная Мокієвская церковь заложена 1752 году мая 24 д.»; на арк. 3 зв. н/н: «Данна грамота на заложеніє церкви Мокієвской 1752 года мая 24 дня».
- № 24. 1754 р., серпня 5. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням спорудити замість старої нову церкву в ім'я Архистратига Михаїла у с. Хоружівці, відмовою видати дозвіл на збір пожертв на неї через збільшення числа прохачів у єпархії та вказівкою справно стежити надалі за станом парафіяльних храмів у протопопії. Оригінал. Катедральна печатка під паперовою кустодією. (ТКВ 19721/13, арк. 1–2 н/н). Діловодний запис на нижньому полі арк. 2: «Вышеписанная хоружовская Святомихайловская церковь заложена 1754 года сеньтябра 22 д.».
- № 25. 1755 р., січня 10. Київ. – Грамота київського митрополита Тимофія Щербацького роменському протопопу Павлові Світу з благословенням освятити новозбудовану Свято-Георгіївську церкву у с. Рогинці. Оригінал. Катедральна печатка під паперовою кустодією. (ТКВ 19721/16, арк. 1–1 зв. н/н). Діловодний запис на арк. 1 зв. н/н: «Вышеписанная рогиньская Святогеоргиевская церковь освященна февраля 19 д. 1755 года».
- № 26. 1778 р., вересня 7. Переяслав. – «Усиновительна» грамота переяславського єпископа Іларіона Кондратковського про переведення смілян-

ського протопопа Йоана Радзимовського за презентою дідича князя Ксаверія Любомирського з настоятельства у храмі св. вмч Варвари в с. Козацька Долина до Миколаївської парафії у с. Орловець, що знаходиться посеред протопопії, «для учрежденія лучших распоряженій і управління». Оригінал. Печатка під паперовою витинанкою-кустодією. (Pd-7632, арк. 1–4 н/н).